

Marta Karamańska

ORCID 0000-0001-8662-0240

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

Ewa Młynarczyk

ORCID 0000-0002-8838-7910

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

Komponenty eksponujące cechę żeńskości w nazwach stowarzyszeń II Rzeczypospolitej

Słowa kluczowe: feminatywa, socjoideonimy, nazwy stowarzyszeń, II Rzeczpospolita**Keywords:** feminatives, socioideonyms, names of associations, the Second Polish Republic

Celem artykułu jest prezentacja i analiza leksykalnych wykładników cechy żeńskości w nazwach polskich stowarzyszeń działających na terenie Rzeczypospolitej w latach trzydziestych XX wieku. To szczególny okres w dziejach polskiej państwowości, czas, w którym podejmowano próby budowania społeczeństwa obywatelskiego, czego przejawem była m.in. działalność wielu zróżnicowanych organizacji społecznych¹. Ich nazwy, mające – jak większość socjoideonimów² – charakter deskryptywny, są nośnikami wielu informacji³ na temat rzeczywistości, w której te organizacje działały, oraz na temat osób w nich zrzeszonych – ich tożsamości, wspólnych doświadczeń, idei bądź celów, jakim chciały poświęcić swój czas i energię, działając

¹ Stowarzyszenia powstałe w tym czasie są przedmiotem żywych zainteresowań badawczych z zakresu historii (m.in. Kantyka 2013, Krzysztofek 2014, Suski 2002: 19–25, 247–253, 2008: 23–28). Nazwy stowarzyszeń rzadko są obiektem opracowań onomastycznych (zob. Decyk 1999; Horyń, Zmuda 2007; Jakus-Borkowa 2003, 2004; Kowalik 2011; Wójcik 2011; Karamańska, Młynarczyk 2018a, 2018b).

² W analizie nazw stowarzyszeń przyjmujemy terminologię zaproponowaną przez Artura Gałkowskiego, który terminem *socjoideonimy* proponuje objąć nazwy z zakresu chrematonimii społecznościowej (nazwy zrzeszeń i organizacji) i chrematonimii ideacyjnej (nazwy przedsięwzięć kulturowych) (Gałkowski 2007, 2011a: 53). Wśród charakterystycznych cech nazw organizacji wskazywany jest zazwyczaj deskryptywny charakter, z którym wiąże się ich podobieństwo do wyrazów pospolitych i związany z tym status onimów nieprototypowych (Jakus-Borkowa 2003: 593–595) oraz przewaga struktur analitycznych (Gałkowski 2011b: 184, 187). Na opisywane struktury onimiczne funkcjonują w literaturze przedmiotu także terminy *instytucjonimy* i *ergonimy* (Breza 1998: 348).

³ Na szczególną informatywność rozbudowanych struktur onimicznych, charakterystycznych dla nazw organizacji, zwraca uwagę Gałkowski: „socjoideonimy, w odróżnieniu od większości chrematonimów, spełniają przede wszystkim funkcję informacyjną (...)” (Gałkowski 2007: 506), „z dyskursywnego punktu widzenia charakteryzują się ogólnie większą intencją informacyjną, która czyni z socjoideonimów (...) specjalne «mikroteksty», przemawiające do odbiorcy przekazem deskryptywnym lub kodowanym (socjotechnicznym) na temat nazywanej rzeczywistości” (Gałkowski 2011a: 53).

w sformalizowanej grupie. Podstawy wspólnotowości wyeksponowane w nazwach i ich leksykalne realizacje wydają się bardzo interesującym obiektem badań językoznawczych, jednak do tej pory ten typ struktur onimicznych w ujęciu diachronicznym rzadko był przedmiotem osobnych opracowań⁴. Niniejszy artykuł jest próbą wypełnienia – w skromnym wymiarze – tejsze luki i pokazania jednej z cech wyraźnie eksponowanych w części nazw organizacji II Rzeczypospolitej – cechy żeńskości, co wiąże się ze szczególną aktywnością kobiet w tym okresie.

Tło historyczne

Okres dwudziestolecia międzywojennego to czas funkcjonowania wielu różnorodnych organizacji kobiecych. Należy jednak pamiętać, że historia społecznej aktywności Polek rozpoczęła się wiele lat wcześniej⁵. Natalia Krzyżanowska twierdzi, że „wszelkie zmiany w społecznym statusie kobiet zapoczątkowane zostały utratą niepodległości Polski, zaś historia emancypacji Polek spleta się na terenach polskich z ruchem patriotyczno-niepodległościowym” (Krzyżanowska 2012: 152).

Zabory to etap w dziejach Polski, w którym kobiety – pod nieobecność mężczyzn zaangażowanych w działalność konspiracyjną bądź uczestniczących w działaniach militarnych – musiały przejąć wiele nowych obowiązków: zarządzały gospodarstwami rolnymi, majątkami, podejmowały pracę zarobkową, stawały się głową rodziny. Obok tych starań włączały się w prace na rzecz odzyskania niepodległości. Omawiane procesy nasiliły się w okresie I wojny światowej. Tak więc organizacje kobiece działające w II Rzeczypospolitej wyrastają z bogatego doświadczenia konspiracyjnego Polek zdobytego jeszcze przed 1914 rokiem – udział w pracach organizacji politycznych, animowanie procesów tajnego nauczania i samokształcenia, prowadzenie akcji dobroczynnych, organizowanie wsparcia dla żołnierzy.

Dobrochna Kałwa, znawczyni dziejów kobiet polskich, przedstawiając ich sytuację społeczną na początku XX wieku, pisze tak:

Rozwijający się ruch kobiecy – a była to jedna z form uczestnictwa kobiet w życiu publicznym – charakteryzował się różnorodnością celów, profili politycznych oraz obszarów działania. Były wśród nich organizacje zawodowe, feministyczne, religijne, narodowe społeczne, oświatowe. Większość łączyła wielozadaniowość, zainteresowanie dla spraw kobiecych oraz związane z tym wspólne działanie, które moglibyśmy nazwać *przez kobiety dla kobiet* (Kałwa 2001: 28).

Większość organizacji kobiecych funkcjonujących w okresie międzywojennym zrezygnowała z eksponowania założeń ideologicznych i realizowania programu politycznego (nie były partiami), skupiała się za to na celach uniwersalnych: integracji, samopomocy, kształtowaniu postaw obywatelskich.

⁴ Nazwy te wzbudziły zainteresowanie w 2018 r. w związku ze stuleciem odzyskania niepodległości (Karamańska, Młynarczyk 2018a i b).

⁵ Na temat społecznej aktywności kobiet możemy przeczytać w wielu opracowaniach historycznych, szczegółowy ich wykaz znajdziemy w pracy Katarzyny Sierakowskiej (Sierakowska 2015: 167–188).

Źródła i dobór materiału onimicznego

Profil działalności kobiecych stowarzyszeń, tożsamość członkiń i różne podstawy ich wspólnotowej aktywności odzwierciedlają – mniej lub bardziej szczegółowo – oficjalne nazwy tychże organizacji, które stały się podstawą materiałową niniejszego artykułu. Zostały one wyekscerpowane z czterech publikacji powstałych w okresie 1929–1934, których celem było zorientowanie odbiorców w licznych, zróżnicowanych pod wieloma względami, organizacjach społecznych. Trzy publikacje dotyczą wyłącznie stowarzyszeń kobiecych: dwa opracowania Jana Bełcikowskiego – *Polskie kobiece stowarzyszenia i związki współpracy międzynarodowej kobiet* (Bełcikowski 1929), *Warszawa kobieca* (Bełcikowski 1930) oraz dodatek do jednego z czasopism – *Informacje. Organizacje kobiece w Polsce* (Informacje: 1932). Czwartym tekstem źródłowym jest *Przewodnik społeczny* Antoniego Pruszkowskiego (Pruszkowski 1934), w którym autor opisał 350 organizacji społecznych, dzieląc je na kilka kategorii odzwierciedlających sfery działalności: zrzeszenia ogólnospołeczne, młodzieżowe, kulturalno-oświatowe, gospodarcze, katolickie, związki zawodowe oraz stowarzyszenia byłych wojskowych i inne.

Z wymienionych opracowań⁶ wyekscerpowano łącznie 84 nazwy stowarzyszeń zawierających w swych strukturach komponenty eksponujące cechę żeńskości. Nie uwzględniono w niniejszym opracowaniu nazw, które takiej informacji nie niosły, choć obiektem nominacji były organizacje opisane w tekstach źródłowych jako kobiece, np. *Koło Studiów Gospodarstwa Domowego* (WK 20), *Polska Liga Pokoju i Wolności*⁷ (WK 48), *Rodzina Wojskowa* (PS 207)⁸, *Towarzystwo „Nasz Dom”* (PS 210), *Towarzystwo „Osiedle”* (PS 210)⁹.

Część organizacji zawiera w swych nazwach leksem wskazujący cechę żeńskości – *kobieta* (lub *dziewczę*), ale nie jest to informacja o osobach zrzeszających się, ale o tym, że kobiety – ich praca, wykształcenie, rozwój – są podmiotem działań zrzeszenia, obiektem troski bądź opieki:

CHRZEŚCIJAŃSKIE TOWARZYSTWO OCHRONY **KOBIET**¹⁰ (WK 24, PKS 95)
 KOMITET SPOŁECZNY PRZYSPOBIENIA **KOBIET** DO OBRONY KRAJU (WK 50; Inf 219)
 RADA NACZELNA GOSPODARCZEGO WYKSZTAŁCENIA **KOBIET** (WK 21; PKS 80)
 TOWARZYSTWO ZAWODOWEGO KSZTAŁCENIA **KOBIET** (WK 36; PKS 35)
 POLSKIE KATOLICKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD **DZIEWCZĘTAMI** (PS 218; Inf 217)

⁶ W dalszym ciągu artykułu posłużymy się skrótami – odpowiednio: PKS (Bełcikowski 1929), WK (Bełcikowski 1930), PS (Pruszkowski 1934), Inf (*Informacje* 1932).

⁷ Była to polska sekcja międzynarodowej organizacji (WK 48).

⁸ Organizacja ta oraz analogicznie powstałe i nazwane: *Rodzina Policyjna*, *Rodzina Poczto-wa*, *Rodzina Urzędnicza* zrzeszały kobiety z najbliższej rodziny wojskowych lub funkcjonariuszy państwowych i miały na celu działalność oświatową i opiekuńczą wśród osób (w tym szczególnie wdów i sierot) z danego kręgu zawodowego (Pruszkowski 1934: 2017–208).

⁹ Są to towarzystwa charytatywne, w których kobiety organizowały pomoc dla sierot (*Towarzystwo „Nasz Dom”*) i ubogich mieszkańców osiedli podmiejskich – *Towarzystwo „Osiedle”* (PS 210).

¹⁰ Ze względu na znaczne niekonsekwencje w zapisie nazw w tekstach źródłowych w niniejszym artykule zapisujemy je kapitalikami.

Organizacje te realizowały wypracowany na początku XX wieku i opisany przez historyków model *przez kobiety dla kobiety* – członkinie zrzeszeń za cel wspólnotowego działania przyjmowały wsparcie, realizowane w różnoraki sposób, funkcjonowania innych kobiet w społeczeństwie. Taki model działania przyjmowało wiele organizacji kobiecych, jednak ze względu na temat niniejszego opracowania w dalszej jego części weźmiemy pod uwagę wyłącznie te nazwy stowarzyszeń, w których strukturze eksplicytnie zostały wskazane kobiety jako osoby zrzeszone. Interesują nas bowiem środki językowe, za pomocą których członkinie zrzeszeń identyfikowały swoją tożsamość, oraz jakie cechy semantyczne – prócz żeńskości – eksponowały.

Feminywa w nazwach stowarzyszeń

Na feminywa¹¹ użyte w tego typu strukturach onimicznych zwróciła uwagę Agnieszka Małocha-Krupa, która jeden z rozdziałów monografii na temat nazw żeńskich w języku i kulturze – *Feminywa w uwikłaniach językowo-kulturowych* (Małocha-Krupa 2018a) poświęciła interesującemu nas zagadnieniu, stwierdzając w części wstępnej¹²:

Wzmożony wzrost świadomości emancypacyjnej, jaki nastąpił w II połowie XIX wieku, zaowocował m.in. możliwością samoorganizowania się i zrzeszania w różnego typu organizacjach, stowarzyszeniach i związkach kobiecych (...). Większość wspólnot kobiecych powstających w owym okresie, kiedy obierała nazwę dla swojej działalności, najwyraźniej dostrzegała konieczność naznaczenia jej parametrem płci. W związku z otwierającą się nową przestrzenią publiczną dla kobiet oraz możliwością ich zrzeszania się dyskurs emancypacyjny dostarcza zróżnicowanej egzemplifikacji instytucjonimów, których cechą charakterystyczną okazuje się eksplikacja dodatkowego parametru [+żeńskość], obecnego w strukturach nominalnych typu *organizacja* [+żeńskość], *stowarzyszenie* [+żeńskość] (Małocha-Krupa 2018a: 106).

Badaczka zauważa, że dzięki wykorzystaniu w nazwach organizacji form feminywnych organizacje „już w swym szyldzie ujawniały (...) nie tylko kierunek działań danej placówki bądź też organizacji, ale również poprzez językową eksplikację cechy płci [+żeńskość] wskazywały na grono potencjalnych członkiń” (Małocha-Krupa 2018a: 106). Egzemplifikacją powyższych stwierdzeń są w monografii przykłady nazw organizacji ekscerpowanych z czasopisma „Ster”, założonego przez feministkę Paulinę Kuczalską-Reinschmit, ukazującego się we Lwowie w latach 1895–1897¹³. Zarówno ze względu na jednorodność źródła, jak i – przede wszystkim – wielowątkowość opracowania, w którym instytucjonimy stanowią zaledwie część materiału, liczba cytowanych przez Małochę-Krupę nazw stowarzyszeń jest

¹¹ Nazwy żeńskie są od dawna przedmiotem zainteresowań językoznawców, co zaowocowało wieloma opracowaniami tematycznymi. Stan badań z tego zakresu zreferowała szczegółowo Agnieszka Małocha-Krupa w swej monografii, zamieszczając również bogatą literaturę przedmiotu (Małocha-Krupa 2018).

¹² Rozdział poświęcony feminywom w nazwach organizacji autorka zatytułowała: *Nowa przestrzeń publiczna – instytucjonimy* (Małocha-Krupa 2018a: 106–108).

¹³ Czasopismo to było reaktywowane w Warszawie w latach 1907–1914, ale autorka wzięła pod uwagę tylko edycję lwowską (Małocha-Krupa 2018a: 35).

niewielka (16). Zgadając się zatem ze spostrzeżeniami autorki, uważamy, że warto sygnalizowane przez nią zjawisko omówić na szerszym materiale, który pokazałby leksykalne i słowotwórcze możliwości eksponowania cechy żeńskości w nazwach organizacji, jak i różnorodność dodatkowych cech semantycznych niesionych przez feminatywa.

Część analizowanych nazw stowarzyszeń w swej strukturze zawiera element, który informuje o tym, że kobiety zdecydowały się utworzyć odrębną część zrzeszenia w organizacji, której nazwa nie miała eksponowanej cechy płci (Małocha-Krupa 2018a: 107). Ów element to dwuwyrzowy komponent wskazujący na podrzędne miejsce zrzeszenia w strukturze większej organizacji – połączenia leksemów *wydział, sekcja, placówka, koło*¹⁴ z przymiotnikami *żeński, kobiecy* lub rzeczownikiem *pani*. Komponenty te w różny sposób wprowadzano do nazwy. Mogły być:

- włączane w nazwę organizacji jako komponenty lewostronne
- dołączane do pełnej nazwy jako jej prawostronne rozszerzenie
- wprowadzane przyimkiem *przy*.

Wyżej omawiane możliwości ilustrują przykłady:

SEKCJA KOBIECA ZJEDNOCZENIA PRACY MIAST I WSI (WK 66)
PLACÓWKA ŻEŃSKA ZWIĄZKU HALLERCZYKÓW (WK 76; PKS 35)
 KLUB PROMETEUSZ W WARSZAWIE, **SEKCJA KOBIECA** (WK 79)
 POLSKIE TOWARZYSTWO WALKI Z ALKOHOLIZMEM „TRZEŻWOŚĆ”. **WYDZIAŁ KOBIECY** (WK 69; Inf 227)
 STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ JUGOSŁAWII, **SEKCJA KOBIECA** (WK 77; PKS 36)
SEKCJA KOBIECA PRZY ZJEDNOCZENIU MIESZCZAŃSKIM (WK 77)
DRUŻYNY ŻEŃSKIE PRZY STRAŻACH POŻARNYCH (WK 37, Inf 221)
KOŁO PAŃ PRZY STOWARZYSZENIU EMERYTÓW WOJSKOWYCH (WK 77)
KOŁO PAŃ PRZY KOLE STOŁECZNEM „ROZWOJU” (WK 48)
KOŁO PAŃ PRZY KOMITECIE BUDOWY CYWILNEJ SZKOŁY OBRONY PRZECIWGAZOWEJ (WK 71)
KOŁO PAŃ PRZY POLSKIM KOMITECIE DO ZWALCZANIA RAKA (WK 75)

W socjoideonimach, których struktura nie sugeruje podrzędności, cecha żeńskości jest realizowana w zróżnicowany sposób. Część onimów zawiera – jako nazwę członkiń – wyłącznie leksem *kobieta* o znaczeniu ogólnym ‘osoba płci żeńskiej’:

LIGA **KOBIET** (PS 133)
 KOŁO PRACY **KOBIET** (WK 34; PS 221; Inf 219)
 NARODOWA ORGANIZACJA **KOBIET** (WK 63; PS 211; Inf 220)
 MAŁA ENTENTE’A **KOBIET** (WK 54; Inf 220; PKS 6)
 POLSKA LIGA **KOBIET** POKOJU I WOLNOŚCI (PKS 56; Inf 222)
 ZWIĄZEK PRACY OBYWATELSKIEJ **KOBIET** (WK 61; PS 203; Inf 228, PKS 26)

W innych nazwach identyfikacja osób zrzeszonych następuje poprzez odrębne feminatywa bądź połączenia wyrazowe rzeczowników *kobieta* lub *niewiasta* (1x)

¹⁴ *Koło* występuje również w nazwach samodzielnych organizacji, nie tylko podrzędnych, np. KOŁO POLEK.

z przymiotnikami. Obydwa typy leksykalnych wykładników oprócz żeńskości niosą dodatkowe informacje.

W kilkunastu socjoideonimach jako podstawę tożsamości zrzeszonych kobiet wskazano narodowość, czego wykładnikami są komponenty jednowyrazowe (*Polka, Ukrainka*) lub wielowyrazowe (*kobieta polska, kobieta żydowska*):

KATOLICKIE TOWARZYSTWO **POLEK** (Inf 217)
 KATOLICKI ZWIĄZEK **POLEK** (WK 27; PS 214; PKS 72)
 KOŁO **POLEK** (WK 40; PS 217; Inf 218)
 RADA NARODOWA **POLEK** (WK 49; PS 219; Inf 223; PKS 6)
 TOWARZYSTWO **POLEK** (Inf 226)
 ZJEDNOCZENIE KATOLICKICH ZWIĄZKÓW **POLEK** (PS 220; Inf 228)
 ZWIĄZEK TOWARZYSTW **POLEK** (PS 213)
 ZWIĄZEK KATOLICKICH TOWARZYSTW **POLEK** (PS 214)
 ZRZESZENIE **KOBIET POLSKICH** (WK 67)
 LIGA **KOBIET POLSKICH** POGOTOWIA WOJENNEGO (WK 31; Inf 219)
 ZWIĄZEK ZAWODOWY **KOBIET POLSKICH** PRACUJĄCYCH W HANDLU I BIUROWOŚCI (WK 23; Inf 229; PKS 26)
 ZWIĄZEK **KOBIET ŻYDOWSKICH** W POLSCE (WK 77)
 ZRZESZENIE **KOBIET ŻYDOWSKICH** W.I.Z.O. (WK 77)
 ZWIĄZEK **UKRAINEK** EMIGRANTEK (WK 78)

Ostatnia z cytowanych nazw zawiera rzeczownik *emigrantka* – formę żeńską od *emigrant* ('ten, kto emigruje, wychodźca', SW I 703)¹⁵, która ujawnia kolejną wartość, będącą podstawą budowania wspólnotowości a związaną z ruchami migracyjnymi, nasilającymi w całej Europie po zakończeniu I wojny światowej. Odzyskanie niepodległości, zmuszony proces ustalania granic i walki o nie (wojna 1920 r.), budowanie jedności ziem dzielonych zaborczymi granicami przez przeszło 120 lat, to czas, w którym nasilają się ruchy migracyjne, stąd w nazwach organizacji ujawniają się sposoby identyfikacji osób biorące pod uwagę aspekt przemieszczania się ludzi¹⁶.

Innym składnikiem semantycznym zawartym w określeniach kobiet stowarzyszonych w organizacjach jest ich status społeczny i zawodowy.

Status społeczny mógł być związany z posiadaniem majątkiem, źródłem dochodów i przynależnością do określonej warstwy społeczeństwa. Tę wartość semantyczną eksponują leksemy *ziemianka, właścicielka, mieszcanka* obecne w następujących nazwach:

KOŁO KRESOWYCH **ZIEMIANEK** (WK 17)
 KOŁO MŁODYCH **ZIEMIANEK** (WK 19)
 STOWARZYSZENIE „MŁODE **ZIEMIANKI**” (PS 221; Inf 226)
 RADA NACZELNA **ZIEMIANEK** (WK 19)
 STOWARZYSZENIE ZJEDNOCZONYCH **ZIEMIANEK** (WK 16; PS 212; Inf 225)
 KOŁO **WŁAŚCICIELEK** PRACOWNI DAMSKICH (PKS 26)

¹⁵ Ze względu na bliskość czasową podajemy wyjaśnienia ze *Słownika warszawskiego* (SW).

¹⁶ Ten aspekt rzeczywistości znalazł odzwierciedlenie m.in. w nazwach: ZWIĄZEK OSADNIKÓW WOJSKOWYCH, ZWIĄZEK UCHODźCÓW POLSKICH, ZWIĄZEK OPTANTÓW I REEMIGRANTÓW Z NIEMIEC (Karamańska, Młynarczyk 2018b: 17).

KOŁO **MIESZCZANEK** PRZY ZWIĄZKU RZEMIEŚLNIKÓW CHRZEŚCIJAŃSKICH (WK 76; PKS 35)

Status zawodowy kobiet był wyrażony przez połączenie słowne o znaczeniu ogólnym *kobieta pracująca* (w jednym przypadku z uściśleniem: *kobieta pracująca w handlu i biurowości*) lub przez feminatywa nazywające konkretne profesje: *akuszerka*¹⁷, *lekarka*, *pielęgniarka*, *rękodzielniczka* bądź kierowniczą funkcję w szkolnictwie (*przełożona szkół średnich*):

TOWARZYSTWO KLUBÓW **KOBIET PRACUJĄCYCH** (WK 60; PS 222)

ZWIĄZEK **KOBIET PRACUJĄCYCH** (PS 216; PS 220; Inf 227)

ZWIĄZEK ZAWODOWY **KOBIET POLSKICH PRACUJĄCYCH W HANDLU I BIUROWOŚCI** (WK 23; Inf 229; PKS 26)

ZWIĄZEK **AKUSZEREK** RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ (WK 75; Inf 227)

ZRZESZENIE **LEKAREK** POLSKICH (WK 57; Inf 227)

POLSKIE STOWARZYSZENIE **PIELĘGNIAREK** (WK 58; Inf 223)

CHRZEŚCIJAŃSKI ZWIĄZEK **RĘKODZIELNICZEK** „DŹWIGNIA” (WK 26;)

KOŁO **PRZEŁOŻONYCH SZKÓŁ ŚREDNICH** (WK 77)

Na podkreślenie zasługiwał też status kobiet związany z ich wykształceniem, czego eksponentem było wyrażenie *kobieta z wyższym / prawniczem wykształceniem* lub komponent jednowyrazowy *akademiczka* ‘studentka’¹⁸:

POLSKIE STOWARZYSZENIE **KOBIET Z WYŻSZYM WYKSZTAŁCENIEM** (WK 59; PS 222; Inf 223, PKS 109)

POLSKI ZWIĄZEK **KOBIET Z PRAWNICZYM WYKSZTAŁCENIEM** (WK 70; Inf 222)

WARSZAWSKA SODALICJA **AKADEMICZEK** (WK 46)

POLSKA ŻEŃSKA KORPORACJA **AKADEMICZEK** „PRIORA” (WK 71)

DOM **AKADEMICZEK** (WK 74)

Jedna z nazw dotyczy organizacji kobiet, które za podstawę wspólnotowości uznały miejsce edukacji – renomowaną pensję prowadzoną przez L.B. Rudzką w Warszawie¹⁹:

ZWIĄZEK **WYCHOWANEK PENSJI** LEOKADJI RUDZKIEJ

Status społeczny członkiń zrzeszenia mógł wiązać się z rolą społeczną przez nie pełnioną. W nazwach stowarzyszeń informacja na ten temat jest realizowana poprzez jednostki: *matka*, *gospodyni wiejska*, *pani domu* i *filistrowa* ‘żona, córka lub siostra filistra’²⁰:

¹⁷ *Akuszerka* ‘kobieta zajmująca się akuszerstwem, babka położnicza’ (SW I 6).

¹⁸ *Słownik warszawski* nie notuje leksemu *akademiczka*, a tylko leksem *akademik* ‘uczeń akademii a. uniwersytetu, student’ (SW I 15).

¹⁹ Leontyna Barbara Rudzka prowadziła żeńską szkołę na bardzo wysokim poziomie. Za-trudniała w niej wybitnych pedagogów, między innymi Ignacego Chrzanowskiego. Włączała do programu nauki nowe przedmioty (przyroda, higiena) oraz nowatorskie metody nauczania – wycieczki krajoznawcze. Dbała o wychowanie patriotyczne podopiecznych, prowadząc konspiracyjną naukę historii i języka polskiego (www1).

²⁰ *Słownik warszawski* nie notuje leksemu *filistrowa*, a tylko leksem *filister*, w interesującym nas znaczeniu – ‘nie kolega, nie student, eks-student’, odnoszony też do leksemu *filistyn* ‘(u studentów uniwersytetu) osoba nie należąca do uniwersytetu’ (SW I 742). Mianem *filistrów* określali siebie mężczyźni studenci i absolwenci zakładający organizacje nazywane korporacjami akade-

STOWARZYSZENIE **MATEK CHRZEŚCIJAŃSKICH** (PS 218)
 KOŁA **GOSPODYŃ WIEJSKICH** (WK 18; PS 209; Inf 226)
 UNIA **GOSPODYŃ PAŃSTW SŁOWIAŃSKICH CENTRALNYCH** (WK 21)
 ZWIĄZEK **PAŃ DOMU** (PS 210; Inf 228)
 KOŁO **FILISTROWYCH „WELECJI”** (WK 77)
 KOŁO **FILISTROWYCH „ARKONII”** (WK 66; PKS 36)

Organizacje mające na celu działalność charytatywną zawierały kojarzone z tą sferą wyrażenia: *siostra* (*Czerwonego Krzyża*), *pani miłosierdzia*:

STOWARZYSZENIE **SIÓSTR CZERWONEGO KRZYŻA** (PS 133)
 STOWARZYSZENIE **PAŃ MIŁOSIERDZIA ŚW. WINCENTEGO A PAULO** (PS 216)

W kilkunastu analizowanych nazwach organizacji zawarta jest informacja, iż zrzeszone kobiety identyfikowały swoją wspólnotowość poprzez udział w działaniach militarnych bądź paramilitarnych, związanych głównie z polskimi walkami narodowowyzwoleńczymi. Leksykalnymi wykładnikami tej informacji są feminatywne postaci rzeczowników, genetycznie związane z nazwami jednostek sił zbrojnych: *peowiaczka* (POW 'Polska Organizacja Wojskowa'), *legionistka* (*Legiony Polskie*), *drużyniaczka* (*Polskie Drużyny Strzeleckie*), *strzelczyni* (*Związek Strzelecki*), *sokolica* (Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”) lub nazywające udział kobiet w siłach zbrojnych (*uczestniczka*) bądź ich funkcję (*kurierka*):

STOWARZYSZENIE **PEOWIACZEK** (PS 223)
 ZWIĄZEK **LEGIONISTEK** POLSKICH (WK 68; PS 129)
 ZW. BYŁYCH **DRUŻYNIACZEK** (PS 222)
 STOWARZYSZENIE **STRZELCZYŃ** 1912–1914 (PS 223)
 WYDZIAŁ **SOKOLIC** (PKS 36)
 STOWARZYSZENIE **UCZESTNICZEK** BYŁEGO ZWIĄZKU BRONI (PS 133)
 ZWIĄZEK BYŁYCH **KURIEREK** (PS 223)

Dwa komponenty żeńskie niosą informację o miejscu, które w jakiś sposób wiąże się z powstaniem albo działalnością organizacji. Są to rzeczowniki detoponimiczne: *chyliczanka* 'wychowanka Szkoły Gospodarczej dla Kobiet w Chyliczkach'²¹ i *kuźniczanka* 'wychowanka Szkoły Domowej Pracy Kobiet w Kuźnicach'²²:

mickimi, m.in. „Arkonii” (założona w 1879 r. przez polskich studentów Politechniki Lwowskiej) i „Welecja” (powstała 4 lata później w wyniku rozłamu „Arkonii”). Stowarzyszenia te działają (z przerwami) do czasów współczesnych (www3, www4). Koła filistrowych, mające na celu działalność społeczną i dobroczynną, zakładały żony, córki i matki filistrów (WK 66).

²¹ Zakład Gospodarczy w Chyliczkach został założony w 1891 r. przez hrabiankę Cecylię Plater-Zyberkównę. Była to jedna z najlepszych szkół rolniczych okresu międzywojennego. O randze placówki może świadczyć fakt, iż przyjeżdżały się tutaj kształcić dziewczęta z Anglii, Niemiec, Francji (Gumuła 1996: 167–173).

²² Koło Kuźniczanek zrzeszało absolwentki Szkoły Domowej Pracy Kobiet (Szkoła Gospodarcza, Szkoła Gospodarstwa Domowego, Zakład Kórnicki), założonej w 1882 r. przez Jadwigę z Działyńskich Zamoyską w Kórniku koło Poznania. Była to pierwsza szkoła gospodarcza dla kobiet na ziemiach polskich. W 1886 przeniesiona do Lubowni na Spiszu, później do Kalwarii Zebrzydowskiej, Zakopanego i wreszcie do Kuźnic (WK 21).

KOŁO **CHYLICZANEK** (WK 77)

KOŁO **KUŹNICZANEK** (WK 21)

Tylko jedna nazwa żeńska – *wioślarka* – odnosi się do zainteresowań i aktywności sportowej kobiet:

WARSZAWSKI KLUB **WIOŚLAREK** (WK 29; Inf 22)

Jednokrotnie wystąpiły także dwa inne wyrażenia: *młoda kobieta* odnoszące się do wieku osób zrzeszonych, oraz *kobieta postępową* podkreślające ich postawę życiową i polityczną:

POLSKIE STOWARZYSZENIE **MŁODYCH KOBIET** (WK 52; Inf 222)

KLUB POLITYCZNY **KOBIET POSTĘPOWYCH** (WK 46; PS 206; PKS 26)

W nazwie jednej z organizacji podkreślono jej religijny charakter, wykorzystując nacechowany chronologicznie i stylistycznie leksem *niewiasta*²³ w połączeniu z przymiotnikiem *katolicka*:

POLSKI ZWIĄZEK **NIEWIAST KATOLICKICH** (PS 214)

Spośród analizowanych feminatywów tylko część zarejestrowano w *Słowniku warszawskim*. Znaczenia leksemów: *emigrantka* (I 703), *lekarka* (III 707), *mieszczanka* (III 964), *pielęgniarka* (IV 148), *rękodzielniczka* (VI 535), *strzelczyni*²⁴ (VI 476), *uczestniczka* (VII 224), *właścicielka* (VII 651), *wioślarka* (VII 624), *wychowanka*²⁵ (VII 818), *ziemianka* (VIII 500) występują w SW z objaśnieniem „forma żeńska od męskiej”.

Z przyczyn historycznych zapewne nie ma w SW leksemów: *kurierka*²⁶, *legionistka*, *peowiaczka* i *sokolica*²⁷, a leksemy *chyliczanka*, *kuźniczanka* nie zostały zarejestrowane – ani w tym, ani w innych, późniejszych słownikach ogólnych języka

²³ *Niewiasta* ‘osoba płci żeńskiej, kobieta, białogłowa’ (SW 360).

²⁴ W SW leksem *strzelczyni* jest notowany w znaczeniu ‘forma żeńska od strzelec’; nie odnotowano znaczenia, które jest wpisane w komponent nazwy organizacji ‘kobieta działająca w drużynach strzeleckich’.

²⁵ *Słownik warszawski* nie objaśnia znaczenia leksemu *wychowanka*, odsyła tylko do leksemu *wychowanica*, którego znaczenie też nie zostało wyjaśnione. Podano tylko przykłady użycia, z których wynika, iż leksemów tych używano w znaczeniu ‘osoba płci żeńskiej, którą się bierze na wychowanie’. Odnotowano w słowniku leksem *wychowanek* jako formę synonimiczną do hasłowego *wychowaniec* z definicją ‘ten, którego wychowano; względem wychowawcy’, objaśniono także wyrażenie *wychowanek szkół* ‘uczeń, student’ (SW VII 816).

²⁶ Wyraz ten został zarejestrowany w SW w znaczeniu przedmiotowym ‘dylizans pocztowy’, męską formę *kurier* odnotowano wyłącznie ze znaczeniem ‘goniec szybki osobno wysłany’ (SW II 642).

²⁷ W SW (VI 261) notuje wyrazy *sokół* i *sokolica* wyłącznie w znaczeniu zoologicznym, a nie jako określenia członków stowarzyszeń sokolich działających na terenie wszystkich trzech zaborów jeszcze przed odzyskaniem niepodległości (pierwsze gniazdo sokole powstało we Lwowie 1867 r.), a od 1918 r. zjednoczonych w Polskim Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” (www2). SW (VI 261) notuje wyraz *sokolnia* w znaczeniu ‘sala gimnastyczna stowarzyszenia sokołów’ (SW VI 261).

polskiego – prawdopodobnie ze względu na niską ekstensję tekstową, ograniczającą ich występowanie do środowiskowej odmiany języka.

Wnioski

Analizowany materiał przekonuje, że potrzeba eksponowania żeńskości w nazwach stowarzyszeń w dobie II Rzeczypospolitej była niezwykle silna, a wynikała z chęci zaakcentowania faktu, że polskie kobiety, faktycznie działające już od dłuższego czasu w przestrzeni publicznej, wreszcie oficjalnie mogą samodzielnie organizować się i pracować w różnego typu organizacjach. Trzeba bowiem pamiętać, że do przełomu XIX i XX wieku „na ziemiach polskich należących do wszystkich państw zaborczych kobiety pozbawione były nie tylko możliwości uczestnictwa w życiu politycznym, czyli przede wszystkim praw wyborczych, ale również praw do swobodnego zrzeszania się oraz edukacji uniwersyteckiej” (Małocha-Krupa 2018: 31).

W nazwach stowarzyszeń żeńskość komunikowana jest dzięki użytym feminatywom, zarówno tym mocno zakorzenionym w polszczyźnie, jak *kobieta, pani, gospodyni*, jak i tym nowym, jak np. *kurierka, strzelczyni, sokolica*. Nazwy żeńskie wprowadzone do złożonej struktury nazwy organizacji i stowarzyszeń są – jak twierdzi Małocha-Krupa:

sygnałem dla pań, iż mogą zrzeszać się wokół danej idei czy placówki. Stanowiły rodzaj transparentu z napisem ‘tu można’, ‘kobietom wstęp tu niezabroniony’. Pełniły więc funkcję informacyjną i apelatywną, zachęcały do przekraczania progu przestrzeni prywatnej i organizowanie się w rozmaite struktury, mające na celu wspomóc kobiety edukacyjnie bądź zawodowo (Małocha-Krupa 2018: 108).

Bogactwo wykorzystanych w tworzeniu nazw organizacji i stowarzyszeń feminatywów wpisuje się w tendencje polszczyzny międzywojennej, bo jak pisze Ewa Woźniak:

w publikacjach okresu międzywojennego nie unika się nazw żeńskich, co więcej wprowadza się je nawet śmieiej niż dzisiaj. Ówczesni normatywiści nie mają nic przeciwko *adiunktce*, zalecają *doktorkę*, a w uzusie można się spotkać także z *docentką* i *profesorką* uniwersytetu. Na pewno ma tu znaczenie siła tradycji, uznawanie feminatywów za przejaw „ducha polszczyzny”, za polską specyfikę językowo-kulturową (Woźniak 2014: 304).

Grupa analizowanych nazw jest kolejnym potwierdzeniem sądu, iż socjoideonimy mają dużą wartość informacyjną (Gałkowski 2007: 506, 2011a: 53) dzięki deskryptywnemu charakterowi i bezpośredniemu odniesieniu do realiów (politycznych, społecznych, kulturowych), w których powstają.

Rozwiązanie skrótów

Inf – *Informacje. Organizacje kobiece w Polsce*. Dodatek do: *Almanach. Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, 1932.

PKS – J. Bełcikowki, *Polskie kobiece stowarzyszenia i związki współpracy międzynarodowej kobiet*, Warszawa 1929.

PS – A. Pruszkowski, *Przewodnik społeczny. Dane monograficzno-orientacyjne 250-ciu polskich stowarzyszeń i związków: 1: młodzieży, 2: b. wojskowych, 3: ogólnospołecz-*

nych, 4: kulturalno-oświatowych, 5: gospodarczych, 6: kobiecych, 7: Akcji Katolickiej, 7: zw. zawodowych, 8: różnych, Warszawa 1934.

SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

WK – J. Bełcikowski, *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930.

Bibliografia

- Breza E., 1998, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimiy)*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 353–361.
- Decyk W., 1999, *Nazwy organizacji i instytucji europejskich w polszczyźnie*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 18–29.
- Gałkowski A., 2007, *Socjoideonimy a chrematonimy – miejsce nazw organizacji i inicjatyw społecznych w dynamice onimicznej języka*, [w:] *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 495–508.
- Gałkowski A., 2011, *Chrematonomastyka jako autonomizująca się subdyscyplina nauk onomastycznych*, [w:] *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, s. 181–193.
- Godek M.J., 2005, *Jadwiga Zamojska i jej program pracy społecznej*, „Człowiek w Kultu-rze” XVII, s. 241–255.
- Gumuła T., 1996, *Działalność oświatowo-wychowawcza Cecylii Plater-Zyberkówny (1853–1920)*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne”, t. XI, s. 167–173.
- Horyń E., Zmuda E., 2007, *Nazwy duszpasterstw akademickich działających w Archidiecezji Krakowskiej*, „Małopolska” XIX, s. 1–10.
- Jakus-Borkowa E., 2003, *Chrematonimia kosmiczna. Nazewnictwo instytucji astronomicznych, programów badawczych, obserwatoriów do badania Układu Słonecznego oraz katalogów gwiazd*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 592–609.
- Jakus-Borkowa E., 2004, *Polskie nazewnictwo kosmiczne*, Opole.
- Kałwa D., 2001, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej*, Kraków.
- Kantyka S., 2013, *Stowarzyszenia w ustroju społeczno-politycznym Polski w latach 1918–1939. Studium historyczno-politologiczno-prawne*, Katowice.
- Karamańska M., Młynarczyk E., 2018a, *Identyfikacja osób w nazwach organizacji kombatanckich II Rzeczypospolitej*, „Słowo. Studia Językoznawcze”, nr 9, s. 58–67.
- Karamańska M., Młynarczyk E., 2018b, *Językowy obraz troski o II Rzeczypospolitą utrwalony w nazwach stowarzyszeń*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” XIII, s. 13–24.
- Kowalik K., 2011, *Nazwy własne polskich współczesnych towarzystw naukowych i kulturalnych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Logopaedica” IV, *Język – kultura – edukacja*, s. 277–286.
- Krzysztofek K., 2014, *Stowarzyszenia katolickie w Krakowie w latach 1918–1939. Studium historyczno-prawne*, Kraków.
- Krzyżanowska N., 2012, *Kobieta w (polskiej) sferze publicznej*, Toruń.

- Łysko M., 2015, *Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Juridica” XIV, z. 1, s. 381–401.
- Małocha-Krupa A., 2018, *Feminatiwum w uwikłaniach językowo-kulturowych*, Wrocław.
- Sierakowska K., 2015, *Kobieta i mężczyzna w społeczeństwie II RP*, [w:] „*Metamorfozy społeczne*”, t. X, *Spółeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie*, red. W. Mędrzecki, J. Żarnowski, s. 167–188.
- Suski P., 2002, *Stowarzyszenia w prawie polskim*, Warszawa.
- Suski P., 2008, *Stowarzyszenia i fundacje*, Warszawa.
- Szelewski M., 2004, *Pragmatyczna interpretacja ergonimów komercyjnych na przykładzie nazw szkół językowych*, „*Onomastica*” XLIX, 165–179.
- Woźniak E., 2014, *Język a emancypacja, feminizm, gender*, „*Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*”, t. LX, s. 295–312.
- Wójcik U., 2011, *Nazwy polskich organizacji pożytku publicznego*, „*Onomastica*” LV, s. 189–197.

Źródła internetowe

- www1 – Rudzka Leontyna Barbara, Narodowy Instytut Audiowizualny, [w:] <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/leontyna-barbara-rudzka#> (dostęp dnia 29.03.2019).
- www2 – Stawicki R., *Zarys historii Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” – w 150. rocznicę powstania (1867–2017)*, Opracowania Tematyczne OT-653, Kancelaria Senatu, Warszawa 2017, s. 1–23, [w:] https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/148/plik/ot-653_internet.pdf/ (dostęp dnia 29.03.2019).
- www3 – <http://arkonia.pl/Historia> (dostęp dnia 30.03.2019).
- www4 – <http://www.welecja.pl/5,Historia> (dostęp dnia 30.03.2019).

Components exposing the feminine quality in the names of associations in the Second Polish Republic

Abstract

The material basis of the paper are the names of Polish female associations from the 30s of the 20th century. The analysis involves components used to expose feminine qualities – general names (*kobieta, pani, niewiasta* – ‘woman, lady’), as well as detailed ones, which were categorised according to the information they contain. These are the elements of the world, which in addition to gender, constitute a basis for communality of the members: social and professional status, educational background, participation in military activities, social activity sphere, or common interests. The material presented in the paper shows that in the Second Polish Republic the need for exposing femininity and emphasising communality was very strong in the names of associations.